

Andre forelesning

Origenes' *De principiis*

Vårsemesteret 2011

Torstein Theodor Tollefsen

I denne forelesningen skal vi komme inn på følgende tema fra Origenes' *De principiis*, først og fremst Gudsbegrepet, men også litt om skapelsen.

Gudsbegrepet

Origenes' gudsbegrep er viktig med henblikk på kontroversen om gudsbegrepet (den teologiske kontroversen) i det 4. århundre. Dette har med forståelsen av Treenigheten å gjøre. Det 4. århundres ortodoksi hevdet at det er én Gud, dvs. ett guddommelig vesen (*ousia*), men tre guddommelige hypostaser. Hver av de tre er Gud i samme opprinnelige forstand, på samme ontologiske nivå. Likevel er det en egen orden (*taxis*) i guddommen, slik nemlig at Faderen ble sett som triadens opphav eller årsak (*arche* og *aitia*). Her er det viktig å ha klart for seg at dette ikke betyr at Sønnen og Ånden er skapt. I trosbekjennelsen som oppsummerer, i knappe ord, 300-tallets teologi (Nikenum-konstantinopolitanum) heter det at Sønnen er *født* av Faderen og at Ånden *utgår* fra Faderen. Motstanderne av denne læren (såkalte arianere og ny-arianere) ville underordne Sønnen og Ånden under Faderen, og betraktet begge som skapninger, men selvsagt skapninger av yppelig art. Det store spørsmålet er om Origenes, en 200-talls tenker, kan plasseres i forhold til 300-tallets ortodoksi eller heresi. Hvilken av retningene kan påregne støtte fra hans skrifter?

Kapittel 1 i første bok omhandler Faderen. Leser man dette kapitlet og dernest de to følgende i sammenheng, får man det bilde at det er Faderen som er Gud i primær forstand. Den ene guden er Faderen. Hvis dette er tilfelle, hva da med Sønnen og Ånden? Det kan sies med én gang at Origenes' synspunkt ikke nødvendigvis er heretisk. Det er ganske sannsynlig at de kappadokiske fedrene i utgangspunktet ville gå god for denne tanken. Det store spørsmålet er imidlertid hvordan Origenes i neste runde vil relatere

Sønnen og Ånden til Faderen, og på dette avgjørende punktet ser teksten ut til å inneholde endel spenninger. Noen av disse spenningene kan løses ved å skjelne mellom teologi og økonomi, dvs. mellom læren om Gud i seg selv og læren om Gud slik Han åpenbarer seg i verden. Det er imidlertid ikke sikkert at dette løser opp alle spenningene i teksten. Mer om dette nedenfor.

I kapitlet om Faderen dveler Origenes ved noen allmenne teologiske poeng, og han sier ingenting om forholdet mellom Faderen, Sønnen og Ånden. Han bruker en god del plass på å argumentere for guddommens ulegemlighet. Han tar fatt i bibelske tekster som benyttes av de som hevder at Gud har et legeme, og spiller ut mot disses fortolkning andre tekster som rimeligvis må tolkes i retning av guddommens ulegemlighet. Slik mener han å finne en rimelig nøkkel til et fornuftig svar på spørsmålet: Gud er faktisk ulegemlig. Argumentasjonen kulminerer med å fastslå at vår tilgang til Gud er sterkt begrenset, fordi Gud erkjennes som *uten* legemlige karakteristika og sies å være ubegripelig og umålbar (*inconprehensibilem, inaestimabilem, 1,5*). Dette er et *apofatisk* utsagn, dvs. et utsagn som *benekter* eller *frakjenner* Gud visse predikater: Gud er ikke legemlig, Gud er ikke begripelig eller målbar. Origenes' *apofatisisme* (apofatiske teologi, negative teologi) er imidlertid ikke så radikal sammenlignet med den apofatiske tenkemåten som ble utviklet i teologien på 300-tallet og fremover. Hos Maximus skal vi møte langt mer radikale tanker om dette enn vi finner hos Origenes, men det er ekstremt vanskelig å erkjenne Gud, skal vi tro Origenes (1,5):

And among all intellectual, that is incorporeal things, what is there so universally surpassing, so unspeakably and immeasurably excelling, as God, whose nature certainly the vision of the human mind, however pure and clear to the very utmost that the mind may be, cannot gaze at or behold.

Vi kommer likevel til å finne at dette ikke er så entydig som det kan se ut til.

Når Gud transcenderer vår fatteevne, slik det ser ut, hvordan kan vi så vite noe om Ham likevel? For det er vel tilfelle at vi vet noe om Gud, siden det tross alt finnes tro og tenkning om Gud? Origenes vil vise hvordan vi tross alt kan ha gudskunnskap, og bruker dertil et bilde: Vi kan ikke se solen direkte — han sier vel faktisk at det *hender* vi ikke kan se solen direkte! — men vi kan se stråleglansen og solstrålene slik de faller inn gjennom våre vinduer eller gjennom små lysåpninger. Bildet er vel gjennomtenkt. Han

forteller om hvordan vi ser lyset fra solen når vi står i en viss posisjon i forhold til et vindu eller en glugge: Vi ser jo lyset falle inn, brutt av støv som ”danser” i lyset, som stråler. Vi ser kort og godt ikke strålene selv, men vi ser dem slik de brytes av materielle medier. Jeg tror dette er noe av Origenes’ poeng her. Hva betyr dette? Origenes sier (1,6):

So, too, the works of divine providence and the plan of this universe are as it were rays of God’s nature in contrast to his real substance and being, and because our mind is of itself [merk dette: ’of itself’] unable to behold God as he is, it understands the parent of the universe from the beauty of his creatures.

Her er to ting å bemerke: 1) Skillet mellom Guds vesen og Guds virksomheter og handlinger, skulle komme til å spille en stor rolle i senere østlig teologi. Guds verk eller virksomheter kan begripes, ikke Hans vesen. 2) Intellettet kan ikke erkjenne Guds vesen *av seg selv*, men det behøver ikke utelukke at Guds vesen kan erkjennes gjennom et medium som kommer i *tillegg*. Vi skal vende tilbake til dette.

Kristus

Det er når vi kommer til neste kapittel, om Kristus, at forholdet Fader og Sønn blir fokusert. Jeg vil gjenta hva som ble sagt ovenfor, at her kommer det frem spenninger, hvorav noen kan løses rimelig lett, mens andre etterlater oss med spørsmålet om hva slags status Sønnen egentlig har i forhold til Faderen. Det finnes paragrafer i dette kapitlet hvor man kan mistenke at Rufinus har prøvd å få Origenes’ tenkning så lik som mulig den teologiske ortodoksien mot slutten av 300-tallet. Dette gjør fortolkningen ganske utfordrende. Jeg skal prøve å skjelve mellom tre tråder i redegjørelsen, nemlig mellom ’sterke’ trinitariske utsagn, økonomiske utsagn og subordinasjonistiske utsagn.

a) Sterke trinitariske utsagn.

Det er i forbindelse med de ’sterke’ trinitariske utsagnene at vi må spørre oss hvor mye Rufinus har ”pyntet” på teksten. Origenes åpner med å skjelve to naturer i Kristus, Hans guddommelige og Hans menneskelige (2,1). Dette gjelder selvsagt Kristus etter at Han har kommet inn i vår verden. Han har sin guddommelige natur i egenskap av å være

Faderens Sønn. Dette Fader/Sønn-bildet tyder på at Kristus, som guddommelig, har samme natur som Faderen, og dermed er Gud i samme forstand. Når Origenes deretter sier at Kristus er Visdommen, så baserer han seg på en komplisert tekst fra Ordspråkene, en tekst som ble mye diskutert på 300-tallet. Den lyder som følger (Ord. 8, 22, se også de følgende vers): ”Jeg var det første som Herren frembrakte, hans første verk i fordums tid.” Jeg har sitert denne teksten fra den norske bibeloversettelsen fra 1978, som er foretatt etter den hebraiske teksten. Men dette var ikke den teksten Origenes eller oldkirken brukte. De brukte (i den østlige delen av kristenheten) en gresk oversettelse av det gamle testamente, vanligvis Septuaginta, og der vil teksten måtte oversettes slik: ”Herren skapte meg til begynnelsen av Hans veier for Hans verk (ΚΥΡΙΟΣ ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ).” — Hvordan tolker Origenes dette? Han ser *ikke* ut til å tolke det slik at Visdommen er en skapning! Dette fremkommer eksplisitt i teksten (2,2): ”And can anyone who has learned to regard God with feelings of reverence suppose or believe that God the Father ever existed, even for a single moment, without begetting this wisdom?” Her sies det eksplisitt at Sønnen er like evig som Faderen. Dette må jo indikere at Origenes oppfatter Sønnen og Sønnens guddom som intimt relatert til Faderens vesen, men hvordan?, må vi spørre.

Kristus er Guds Visdom, den Førstefødte (fremfor enhver skapning, sml. Paulus, Kol. 1, 15), Guds Kraft (2,1). Når Kristus sies å være Guds Visdom, må vi ikke tenke at Han er en kvalitet. Han er nemlig Guds visdom *som består substansielt* (substantialiter subsistentem) (2,2). Han er en *hypostase*, dvs. ’noe som består’ (id est subsistentia). Med denne språkbruken entrer Origenes et terminologisk felt som skulle bli mye diskutert og forsøkt avklart på 300-tallet. Det er opplagt at han mener å si at Sønnen er et eksisterende vesen, ’en ting’ — om jeg kan tillate meg slik språkbruk — og ikke, som sagt, en kvalitet som bare eksisterer i et intellekt.

Origenes sier at Gud alltid var Faderen til sin enbårne Sønn, som ble født av Ham, har sin væren fra Ham, men er uten begynnelse av noe slag. Slike utsagn samsvarer godt med senere ortodoksi (2,2). Origenes går videre med et tema vi skal møte igjen hos Maximus, nemlig om Visdommens rolle i forbindelse med skapelsen. Dette er nettopp en måte å markere Sønnens guddommelighet på, Hans annerledeshet i forhold til alt som er skapt, nemlig ved å påpeke Hans sentrale rolle ved skapelsen av det værende (2,2): ”I

denne selvbestående Visdommen inneholdes alle krefter og former til den kommende skapningen... (In hac ipsa ergo sapientiae quia omnis virtus ac deformatio futurae inerat creaturae)”. De greske ordene her var sannsynligvis *dynameis* og *eide*, nettopp krefter eller potensialiteter og former eller ideer.¹ Denne tanken blir ført videre hos Gregor av Nyssa (300-tallet), Augustin (+430), Dionysius Areopagiten (begynnelsen av 500-tallet) og Maximus (580-662). Tanken om Visdommen som inneholder hele verdensplanen er viktig for Origenes. Man må ikke forveksle denne tanken med en teori om at alle ting er forutbestemt. Hvis det er noe som blir understreket på det sterkeste av Origenes, så er det alle åndsveseners *frihet*. Han er, som vi skal se, grunnleggende overbevist om at ethvert intellekt billedlig talt holder sin skjebne i sin egen hånd. De nevnte formene er Guds ideer eller planer for skapte tings konstitusjon, for hva slags *vesen* skapte ting er, om de er menneskevesener eller har hestenatur eller er grantrær osv. Gud har, så og si, plantegningene for enhver ting Han vil skape, og disse er ”lokalisert” i Visdommen, dvs. at de er noe som kontempleres i Visdommens forutkunnskap om skapte ting. Når Origenes så tolker Ordspråkene 8, 22, ”Herren skapte meg til begynnelsen av Hans veier for Hans verk (κ ῦ ρ ι ο ς ἔ κ τ ι σέ ν μ ε ἀ ρ χ ῆ ν ὁ ὄ ῶ ν α ὔ τ ο ὕ ε ἰ ς ἔ ρ γ α α ὔ τ ο ὕ)”, så forstås det på den måten at Visdommen danner og inneholder i seg selv alle *arter og fornuftsprinsipper* (’species’ og ’rationes’, kommer sikkert fra gresk *eide* og *logoi*) til den skapning som skal komme. Sønnens transcendenteste storhet blir med dette understreket svært sterkt.

Et siste punkt vi skal ta med oss, er at metaforen om Faderen som avler Sønnen må renses fra enhver forestilling om hvordan slik avling finner sted blant mennesker og dyr (1,4). Så unnselig enn denne bemerkningen er, er den interessant fordi den sannsynligvis røper hva som for Origenes, som for senere teologi, er grunnen til at metaforen fastholdes: En som er sønn av sin far, er nødvendigvis av samme vesen eller natur som faren. Sønnen oppstår fra faren i fysisk forstand — vi ville si fra foreldrene — dvs. at en sønn ikke kan være et vesen på et lavere nivå enn sin far i virkelighetens orden.

¹ At det skjelles mellom krefter og former, er ganske interessant, med tanke på skillet mellom vesen, *logoi* og aktiviteter som utvikles i tenkningen fra 300-tallet og fremover.

b) Økonomiske utsagn

Vi kan ikke gjøre opp status ennå. Vi må først se litt nærmere både på utsagns som kan bære bud om Sønnens underordnede status. Noen av disse utsagnene kan gis en økonomisk tolkning og er derfor langt på vei uproblematisk, mens andre kan tenkes å signalisere en virkelig ontologisk underordning. La oss se litt på økonomiske utsagn først.

Vi har allerede sett hva det betyr at Visdommen er skapt som Herrens vei til sine gjerninger, nemlig at Visdommen ikke er skapt i sitt vesen, men har *dannet* i seg planene for det som skal skapes. Dette har altså en klar økonomisk tolkning. Men det er mer. Origenes sier at Sønnen er lysets *stråleglans* (2,7), noe som kunne innebære at Sønnen stod lavere enn Faderen, men som i virkeligheten peker på en økonomisk rolle: Sønnen formidler kunnskapen om Gud til verden. Meningen med inkarnasjonen er at Sønnen skal bringe intelligente vesener til Gud gjennom å 'opplyse' dem. Utsagnet om at Sønnen er Guds bilde, skal forstås slik at Sønnen, i sin inkarnerte rolle, kan gi til kjenne noe av kunnskapen om Gud (2,8). Det som sies om de to statuene, om den enormt store som vi ikke kan få oversikt over og om den mindre som vi kan fatte, innebærer heller ikke nødvendigvis noen vesensmessig underordning, men at Kristus, som inkarnert, åpner veien til det guddommelige. Utover de to typene utsagn vi nå har klassifisert som a) og b), finner vi imidlertid noen som er vanskeligere å håndtere.

c) Subordinasjonistiske utsagn.

Finnes det klare underordningsutsagn i teksten? Det kan, til tross for tolkningen ovenfor, være noen problemer forbundet med Sønnen som Guds bilde. Vi skal se litt nærmere på kapittel 2, §6. Origenes kommenterer Paulus' utsagn om at Kristus er "et bilde av Gud den usynlige" (Kol. 1, 15), en tekst som ble tolket ovenfor. Men nå bringer Origenes inn noen elementer som går i en litt annen retning. Han sier at Kristus er det *usynlige* bildet av den usynlige Gud, noe som tyder på at han her *ikke* tolker teksten økonomisk, men ontologisk eller teologisk. Han sier at et bilde bevarer enheten av natur og substans som er felles for en far og en sønn, noe som ikke virker subordinasjonistisk, men når teksten blir tolket videre, blir det kanskje litt annerledes. Origenes henviser til

Johannesevangeliet (5, 19) som sier at alle de ting som Faderen gjør, gjør Sønnen også, og hevder at Faderens bilde er reproduisert i Sønnen nettopp fordi Sønnen gjør alt det Faderen gjør. Dette tyder på at det ikke så mye er Faderens *vesen*, men Faderens *virksomhet* Sønnen er det usynlige bildet av. Det kommer mer: Sønnens fødsel fra Faderen er en *akt av Faderens vilje*, som utgår fra Hans intellekt. Dette behøver ikke være så galt, for på 300-tallet forstod man dette ortodokst (Gregor av Nyssa), men det kan også bety at Sønnen er en *skapning* som er frembrakt av Faderens vilje. Det betyr selvsagt ikke at Sønnen er en skapning slik som andre skapninger, men at Han er til fra evighet av, dog slik at Han er *skapt* fra evighet av. Nedenfor følger to sitater som bør overveies (2,6):

Moreover, we must take care not to fall into the absurd fables of those who imagine for themselves certain emanations, splitting the divine nature into parts and, so far as they can, dividing God the Father.

Rather must we suppose that as an act of will proceeds from the mind without either cutting off any part of the mind or being separated or divided from it, in some similar fashion has the Father begotten the Son, who is indeed his image; so that as the Father is invisible by nature, he has begotten an image that is also invisible.

Det forekommer meg at det ikke er helt enkelt å si hva Origenes mener med dette. Det er selvsagt helt i tråd med hans egne premisser at Guds natur ikke kan oppdeles som om den var en materiell substans. Det er videre klart at dette er et ortodokst synspunkt. Likevel kan jo denne avvisningen av emanativ oppdeling implisere en tanke om at Sønnen ikke er av samme vesen som Faderen i streng ontologisk forstand.

Kanskje noen nå undres over hvorfor jeg tolker denne paragrafen med en slik skepsis. Svaret er at dette tekstavsnittet tydeligvis har inneholdt noe som Rufinus har følt behov av å tilrettelegge eller tåkelegge. Se slutten av 2,6, det greske fragmentet og notene. Det kan se ut til at Sønnen er plassert mellom Faderen og oss. Sønnen er Faderens bilde, og vi er skapt som et bilde av dette bildet. Sønnen er derfor vårt paradigme, og i forhold til oss er Han derfor *sannheten* eller *realiteten* bak de gode gavene vi bærer i oss. Så sier Origenes: 'And what we are to the Son, such is the Son to the Father, who is the

truth.’ Likesom det er en realitetsforskjell mellom oss og Sønnen, vil det være en realitetsforskjell mellom Sønnen og Faderen. Dette *kan* være subordinasjonstisk tenkt.

I kapittel 3 finner vi et annet gresk fragment, som er vesentlig tydeligere i denne forbindelse (3,5):

The God and Father, who holds the universe together, is superior to every being that exists, for he imparts to each one from his own existence that which each one is; the Son, being less than the Father, is superior to rational creatures alone (for he is second to the Father); the Holy Spirit is still less, and dwells within the saints alone. So that in this way the power of the Father is greater than that of the Son and of the Holy Spirit, and that of the Son is more than that of the Spirit, and in turn the power of the Holy Spirit exceeds that of every other holy being.

Hvis vi ser på notene, virker det som om dette fragmentet er rimelig godt belagt. Det er vel rimelig å si at det legger for dagen en klar underordning.

Den hellige ånd

Origenes begrunner Den hellige ånds eksistens og væremåte ut fra Skriften (3,1). Ånden blir ikke redusert til en upersonlig kraft, men er tydeligvis forstått som et selvstendig vesen, en hypostase. Origenes viser til dåpsformularet og sier at dåpen ikke er fullstendig hvis ikke hele Treenighetens navn nevnes over kandidaten (3,2). Når dette er sagt, kommer det imidlertid frem i teksten noe som må få leseren til å stusse (3,3). Først sier Origenes klart og tydelig at han ikke har funnet noe utsagn i Skriften som tillater oss å si at Ånden er laget eller skapt, ikke engang i den økonomiske forstand som visse Kristus-titler indikerer. Men så har Butterworth tilføyd et gresk fragment, fra Justinian — som er en fiendtlig kilde, som sier at alt, bortsett fra Gud Fader, er skapt. Hvordan skal vi forstå dette? Uansett hva som har stått i originalteksten, hadde aldri Rufinus kunnet la sin helt si at Sønnen og Ånden er skapt. Dette ville være i direkte motstrid med 300-tallets ortodoksi. På den annen side skal man ikke uten videre tro at Origenes' motstandere har noe ønske om å gjengi ham ordrett. Hvis teksten på noe vis kunne antas å gi rom for en heretisk oppfatning, ville man i de fleste tilfeller nettopp ha eksponert denne. I denne forbindelse er det verd å henlede oppmerksomheten på det greske fragmentet (også fra

Justinian, men støttet av Hieronymus, se note 6 side 33) som ble kommentert ovenfor, nemlig om underordning i Treenigheten (3,5): Gud Fader er overordnet alt, Sønnen er mindre enn Faderen og Ånden er enda mindre.

Når det gjelder Åndens virke, er det knyttet til den guddommelige økonomien, ved at Ånden åpenbarer eller gjør tilgjengelig kunnskap om Gud (sml. 3,4). Mens Faderens og Sønnens *aktivitet* (gresk *energeia*) strekker seg ut til hellige og syndere, til mennesker og dyr, ja, selv til ikke-levende ting, strekker Åndens aktivitet seg bare til hellige mennesker.² Origenes sier at rasjonelle vesener deltar gjennom Faderens aktivitet i væren og gjennom Sønnens aktivitet i fornuft (3,6). Det siste kan misforstås. Jeg tror ikke det betyr at Kristus, Logos (= ord, fornuft etc.), er til stede i oss som vår fornuft. Det er jo ikke snakk om deltakelse i vesen, men i virksomhet. Teksten sier vi er deltakere i Guds Logos på den måten at det er plantet visse frø i oss av visdom og rettferdighet. Deltakelsen i Logos' aktivitet består derfor rimeligvis i at vi er skapt med et potensial for etiske kvaliteter, noe som kan aktiviseres gjennom Logos' virke i oss. Origenes mener at alle mennesker på en viss måte har fellesskap med Gud, i alle fall på den måten at vi har mulighet til å oppnå visdom når fornuften våkner i oss. Men fra da av må vi utøve skjønn og velge mellom godt og ondt. Guddommens nåde eller virksomme nærvær intensiveres i den enkelte alt etter som han gjør seg selv i stand til å motta gjennom sine gjerninger (3,7 — siste avsnitt). Faderen lar alt delta i væren. Gjennom Sønnen deltar rasjonelle vesener i rasjonalitet, og av dette følger det at slike vesener er verdige ros eller ris fordi de er i stand til dygd eller last (3,8).

Noen løse tråder

Gudsbegrepet og spesielt det som har med Treenigheten å gjøre, er svært viktig, men det er noen løse tråder som også er helt essensielle som vi nå bør plukke opp. Origenes siterer Visdommens bok 7, 25-26 (2,9-10): ”Ja, den [dvs. Visdommen] et pust av Guds kraft, ren strømmer den frem fra Den Allmektiges herlighet, derfor kan intet urent komme den nær. For den er en avglans av det evige lys, plettfri speiler den Guds virke (ἐνεργεῖα) og er et bilde av hans godhet.” Først sier han at det er her fem

² Dette skulle bli brukt mot Origenes av Theofilus, sml. Russell (2007), side 25.

definisjoner av Gud, nemlig ved å snakke om Guds kraft, herlighet, evige lys, virksomhet og godhet. Visdommen bestemmes i forhold til alle disse fem. Vi skal se på et par punkter.

Visdommen er ”et pust av Guds kraft”. Dette betyr at Guds krafts *styrke* består som en kraft i seg selv, en kraft som ikke har sin begynnelse i tiden eller med tiden, men som består for så vidt som Gud Fader består. Det er en kraft som utgår fra en kraft. Origenes knytter begrepet om Guds *allmakt* til dette. Guds allmakt er ikke tenkelig uten at det gis ’noe’ denne makten kan utøves overfor. Av denne grunn må det fra evig av ha vært et skaperverk som Guds makt, gjennom Sønnen, har vært utøvd på. Dette lyder imidlertid merkelig. Er det ikke en grunnleggende kristen lære at kosmos har en temporal (tidsmessig) begynnelse for et avgrenset antall tidsenheter siden? Vil Origenes benekte dette? Nei, han benekter ikke dette. Origenes lærer snarere at verdensplanen er unnfanget i Visdommen fra evighet av, og at det er over denne Gud utøver sin allmakt: Gud skuer og vil denne planen, den er helt opp til Ham. Men planen blir realisert på en slik måte at kosmos har en rent temporal karakter og en begynnelse for sin væren. (Sml. 2,12 (mot slutten); 3,3 (ved begynnelsen); 4,3-5.)

Visdommen ”speiler Guds virke”. Vi kan tenke oss at vi speiler oss i et speil (2,12). Vi ser ikke bare et reproduisert bilde av oss selv, for hvis vi beveger oss og handler, ser vi også at vår *virksomhet* gjenspeiles. Sønnen avbilder ikke bare Faderens naturlige karakter, men også hva Faderen gjør, Hans virksomhet eller aktivitet (*energeia*). Origenes forklarer nærmere hvordan denne virksomheten skal forstås: ’It is a kind of strength, so to speak, by means of which the Father works, whether in his acts of creation, or of providence, or of judgement, or in the ordering and superintendence of every detail of the universe at his own appointed time.’ Slik Faderen handler, slik handler også Sønnen. Her er det verd å merke seg følgende: Bildet Origens skaper kan gi oss mistanke om at det som skjer i kosmos er styrt av Gud inntil minste detalj, men dette er feil! Origenes hevder på det sterkeste alle intellektuelle veseners selvbestemmelse, og denne læren er et vesentlig element i hans forståelse av kosmos, som vi skal se i neste forelesning.